

George' werd een protestantse leuze. Leicesters interventie in de Nederlanden zou de Engelsen echter hardhandig leren, dat arcadische ridders op een toernooiveld, maar niet op een slagveld thuishoorden.

In de beschrijving van de mythe van Elizabeth ligt naar mijn mening de kracht van deze literair-historische studie. Bij de kijk van de schrijver op het Engelse optreden in de Nederlanden zou ik wel enkele vraagtekens willen plaatsen, in het bijzonder bij zijn beeld van de historische context. Zo spreekt Dop over de revolutionaire machtsovername van een groot aantal steden door een handjevol geuzen mijns inziens te gemakkelijk van 'the majority declared their allegiance to the Prince of Orange as the rightful representative of their too-distant Prince' (9), heeft hij weinig oog voor de diversiteit binnen het zestiende-eeuwse calvinisme in de Nederlanden en dateert hij belangrijke gebeurtenissen foutief: de val van Haarlem was in 1573, niet in 1574 (152) en de Synode van Dordrecht in 1618-1619, niet in 1617-1619 (12). Van de discussie over de politiek van koningin Elizabeth ten opzichte van de Opstand in de Nederlanden (vgl. J.C. Boogman, 'Charles Wilson, koningin Elizabeth en de Opstand', *BMGN*, LXXXVII (1972) 94-101 is nauwelijks iets terug te vinden. Het optreden van de Engelse 'ridders' in het Nederlandse drama wordt wel heel sterk in het perspectief van de mythe van Elizabeth geplaatst. Dat leidt er ondermeer toe, dat het accent op de 'middeleeuwse' aard van de Engelse hulpstroepen wordt gelegd, zonder dat de schrijver zich voldoende realiseert dat ook het Staatse leger eerst tijdens Fruins befaamde *Tien jaren*, dus na Warnsveld, werd gemoderniseerd.

Vraagtekens zet ik ook bij benamingen van Leicesters interventie als 'the Queen's crusade' en 'Puritan crusade'. Zeker, Dop kan wijzen op Leicesters keuze voor de orthodox-calvinistische groepering, maar is het waar dat 'the religious issue... one of the strongest incentives' voor de Engelse onderneming was (164)? Nog afgezien van het feit dat Elizabeth duidelijk afstand nam van de Engelse puriteinen en het sommigen zelfs knap lastig maakte, lijkt het waarschijnlijker dat politieke overwegingen prevaleerden. De buitenlandse politiek van Elizabeth werd gekenmerkt door een grote mate van voorzichtigheid. Ten aanzien van de gebeurtenissen in de Nederlanden lijkt zij te hebben aangestuurd op een compromis tussen Spanje en de opstandige gewesten. Engeland was het meest gebaat bij een verdeling van de machtsposities. Als er al sprake is geweest van een 'Puritan crusade' dan was dat toch zeker niet de 'Queen's crusade'. Dop heeft mij met zijn kijk op de Engelse interventie in de Nederlanden niet overtuigd, maar ik waardeer zijn literair-historische studie als een belangrijk deelonderzoek, waarin het volle licht valt op de ridderlijke mentaliteit van een aantal Engelse bondgenoten in de Opstand gedurende de jaren 1572-1586.

G. Groenhuis

Algemene geschiedenis der Nederlanden, X, Nieuwste Tijd (Haarlem: Fibula-Van Dischoeck, 1981, 512 blz., f149,—, ISBN 9022838110).

Over de *Nieuwe AGN* is al heel wat onaardigs gezegd. De *BMGN* hebben recensies aan de afzonderlijke delen doen wijden en een kritische doorlichting van opzet, prenties en uitwerking gepubliceerd (van de hand van W.J. van der Dussen, 1982, 1-18). Andere Nederlandse vaktijdschriften hebben er (grotendeels) het zwijgen toe gedaan. Ik zie er van af die al eerder geuite, vaak gerechtvaardigde, kritiek te variëren. Ter gelegenheid van het laatste deel (XI, verschijnt na II en XV) zal ongetwijfeld een meer afgewogen eindoordeel over het geheel mogelijk zijn. Ook daarvan onthoud ik mij nu dus. Ter bespreking ligt

dan het tiende deel met de ondertitel 'Het sociaal-economische leven, geografie en demografie circa 1770-circa 1844'. Dat is om te beginnen geen bijster duidelijke inhoudsomschrijving. Onder die twee elementen, die elkaar op het eerste gezicht lijken uit te sluiten, gaan de twee parten van dit deel schuil. Na een treffende en informatieve inleiding bij de delen X en XI (11-20) waarin redacteur M. de Vroede de jaren 1770 tot 1840 als hoofdkarakteristiek het predicaat 'overgangperiode' meegeeft, volgt het eerste part (21-139). Daarin worden behandeld: geografie, demografie en economie. De competentie der respectieve auteurs staat borg voor een gedegen overzicht van de stand van de kennis. De beide artikelen over de geografische ontwikkelingen tijdens de laatste twee eeuwen van de hand van A.C. de Vooy en H. Keeris (21-62) vind ik een waardevolle aanwinst. De paragrafen over demografie zijn degelijk en informatief, maar opzet en lengte lopen wel zo uiteen, dat men zich afvraagt of het niet mogelijk ware geweest de beide auteurs, E.W. Hofstee en Ph. van Praag (63-105), een gezamenlijke bijdrage te laten produceren. Voor elk onderwerp worden steeds, in dit hele deel, eerst de Noordelijke en daarna de Zuidelijke Nederlanden behandeld. Dat lijkt dwangmatig. Of volgt het uit de aard der zaak? In het laatste geval moet men concluderen dat de juxtapositie van Zuidelijke en Noordelijke Nederlanden, en van België en Nederland, geen steun vindt in de historische realiteit. De Vroede zegt in zijn inleiding onomwonden: 'In geen van beide delen heeft de bevolking die vereniging (van 1815) gewenst. Eén natie is er niet uit te voorschijn gekomen, wel twee staten die elk hun eigen weg zijn gegaan' (11). Heeft de redactie een *vergelijking* willen mogelijk maken van de twee delen van de Nederlandse stam? Waarschijnlijk wel, maar de meeste auteurs zijn daar niet aan toegekomen.

Het tweede part (140-475) behandelt, na een coproductie van de redacteurs H.F. J.M. van den Eerenbeemt en J. Hannes over de economische en sociale verhoudingen in Noord en Zuid circa 1770 tot midden negentiende eeuw (141-158) - een knappe synthese - de volgende thema's: landbouw; visserij; ambacht en nijverheid; geld, bankwezen en handel; sociale verhoudingen en structuren. Competente auteurs hebben, naar mijn indruk, degelijk en bruikbaar werk afgeleverd. Toch springen ook hier - net als bij eerdere delen van de *Nieuwe AGN* - de verschillen in uitwerking in het oog. J.M.G. van der Poel behandelt, in aansluiting bij H.K. Roessingh (deel VIII) de landbouw in het Noorden; C. Vandebroecke en W. Vanderpijpen bespreken landbouw en platteland in het Zuiden. Zij voegen paragrafen over demografische aspecten en sociale structuren op het platteland toe. M.G. Buist geeft een zeer informatief en leesbaar overzicht van geld, bankwezen en handel in het Noorden (289-322) en hij legt in een behoorlijk geproportioneerd aantal noten verantwoording af van zijn uitspraken. De geïnteresseerde gebruiker kan daarmee direct verder. K. Veraghtert daarentegen - en hij is niet de enige! - voegt bij zijn zuidelijk pendant (323-360) geen enkele noot toe. Dat zijn storende contrasten die de redactie had behoren te egaliseren. De artikelen van L. Noordegraaf en van J.M.M. de Meere (361-416) zijn - voorzover ik mij daarover een oordeel mag aanmatigen - voortreffelijke studies over het nog weinig ontgonnen terrein der sociale verhoudingen en structuren in het Noorden. Beide auteurs gaan weer een eigen richting: zij hebben niet volstaan met het geven van een 'handboek-achtig' overzicht; zij hebben een omvangrijke dieptestudie verricht. Hetzelfde geldt trouwens voor R.Th. Griffiths die zijn afdeling over ambacht en nijverheid (219-252) in 1978 met steun van een ZWO-bezoekersbeurs kon schrijven.

Zo zijn er natuurlijk wel meer op- en aanmerkingen te maken. De illustraties vind ik lang niet altijd functioneel geplaatst. Maar over het geheel genomen is mijn indruk van dit tiende deel positief - ook daar, waar men nog bestaande lacunes in de historiografie signaleert zonder deze zelf op te vullen.

A.H. Huussen jr.

L.F. van Loo, *'Den arme gegeven'. Een beschrijving van armoede, armenzorg en sociale zekerheid in Nederland, 1784-1965* (Meppel-Amsterdam: Boom, 1981, 277 blz., f39,50, ISBN 9060095154).

Deze studie wil voorzien in het ontbreken van een handleiding ten aanzien van de ontwikkeling van armenzorg en sociale zekerheid in de periode 1784-1965. Hierbij stelt de auteur dat er slechts zeer weinig grondige detailstudies op basis van archiefmateriaal op dit terrein zijn gepubliceerd. Dit legde hem, zo merkt hij op, grote beperkingen op bij het samenstellen van zijn boek. Dit excuus bestrijd ik. Er zijn veel meer en grondige publikaties ten aanzien van de onderhavige thematiek verschenen dan waar de auteur gezien de aan zijn studie toegevoegde bibliografie weet van heeft. Bij kennisname daarvan was het mogelijk geweest tot een uitgewogen theorievorming te komen op het terrein van armenzorg en sociale zekerheid.

De stof van deze studie is ingedeeld in vier blokken op basis van de perioden 1784-1854, 1854-1912, 1912-1945 en 1945-1965. Uitgangspunt is de oprichting van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen in 1784, de armenwetten van 1854 en 1912, het einde van de tweede wereldoorlog en de Algemene Bijstandswet van 1965. De behandeling van elke periode opent met een achtergrondschrift: context genoemd, waarin de economische, sociale, demografische en politieke ontwikkelingen binnen het tijds kader worden aangegeven. Per periode komen aan de orde de armen, de armenzorg, de armbestuurders, de ideeën over armen, armoede en armenzorg en de wetgeving op dat terrein, de instellingen van armenzorg en de methoden van armenzorg. Tot slot wordt na de bespreking van elke periode een samenvatting gegeven.

Ten aanzien van het startpunt: de oprichting van 't Nut zou het wenselijk geweest zijn, wanneer de ideologie die achter deze vereniging school, aandacht had gekregen, evenals de ontplooiende activiteiten. Op deze wijze was een legitimering tot stand gekomen van het gekozen begin. Door alle perioden heen is trouwens de aandacht voor de ideologie achter allerlei instellingen, congressen en inzet van personen uiterst beperkt. De Maatschappij van Weldadigheid, opgericht in 1818 met de intentie de armoede op structurele en grootscheepse wijze aan te pakken, en de denkbeelden van Johannes van den Bosch worden niet behandeld, evenals geen woord wordt gewijd aan de industriële armenpolitiek van Willem de Clercq en aan de plannen tot het invoeren van een armentax.

Kernthema's voor de auteur zijn wie de armen waren en waarom zij arm geworden waren. Hierop antwoord te geven eist echter een meer diepgaande analyse dan in het bestek van deze overzichtsstudie mogelijk was. Interessant is dat de auteur apart aandacht schenkt aan de figuur van de armbestuurder. Zijn gegevens hierover zijn echter te beperkt, te anekdotisch en te willekeurig om tot een genuanceerd algemeen beeld te komen.

Een cruciale kwestie bij het beoordelen van de hoogte en het effect van de bedelingen is, of het daarbij gaat om mensen die in het geheel geen inkomsten hadden of om suppletie op onvoldoende inkomsten. Dit laatste was veelal het geval, zodat uitspraken over het al dan niet karig zijn van de bedelingsbedragen moeilijk te doen zijn. Daarnaast dient er op gelet te worden, dat juist door het particularisme in de armenzorg het mogelijk was van meerdere instanties tegelijk bedeling te ontvangen. Het punt dat een niet geringe groep ten onrechte leefde op kosten van de sociale fondsen blijft geheel buiten beschouwing. De kritiekloze bedeling die op een aantal plaatsen te bespeuren viel en het misbruik van parasiteren, juist door gebrek aan controle mogelijk gemaakt, gingen ten koste van de financiële middelen ten behoeve van de echte armen. J. de Vries spreekt in een artikel over loonontwikkeling in de Nederlanden, geplaatst in de *Acta Historiae Neerlandicae* (X (1978) 79-97)